

ПРИКАЗИ

Mersiha Imamović, SJEVEROISTOČNA BOSNA U ANTIČKO DOBA,
Univerzitet u Tuzli, Tuzla 2023, str. 293.

U izdanju Univerziteta u Tuzli publikovana je monografija *Sjeveroistočna Bosna u antičko doba*, koja je nastala kao rezultat višegodišnjeg istraživanja autorice Mersihe Imamović, vanredne profesorice na Filozofskom fakultetu u Tuzli. Knjiga je napisana na bosanskom jeziku i sadrži brojne ilustracije. Urednik monografije je prof. dr Adnan Busuladžić (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu), a recenzije potpisuju prof. dr Almir Marić (Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru) i prof. dr Amra Šaćić Beća (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu).

Analizirajući narativne, epigrafske i arheološke izvore, Imamović je istraživački fokus usmjerila na razdoblje od I do IV vijeka, koje najbolje oslikava kontinuitet života na tlu sjeveroistočne Bosne, kao i promjene unutar rimskog društva. Krajem IV vijeka, to društvo je počelo da se raspada, da bi potom na početku VII vijeka doživjelo potpuni krah.

Pored uvodnog dijela i predgovora, knjiga sadrži osam poglavlja. Osvrćući se na *Geografska obilježja sjeveroistočne Bosne* u prvom poglavlju, značajno je što autorica ukazuje na geografske

uslove koji su uticali na razvoj različitih privrednih djelatnosti, a samim time i na podizanje naselja i oblikovanje predistorijskog i antičkog društva ove regije.

Kroz drugo poglavlje *Uspostava rimske vlasti na tlu današnje Bosne i Hercegovine*, autorica analizom narativnih izvora i literature opisuje sukobe Rimljana i ilirskih i panonskih zajednica, u čemu je, za sjeveroistočnu Bosnu, posebno važno istaknuti Panonski rat (*Bellum Pannonicum*), koji je trajao od 12. do 11. godine p. n. e. Zanimljivo je što jedini materijalni dokaz (vrh katapultske strelice) o ovom ratu, potiče upravo iz sjeveroistočne Bosne, sa lokaliteta Gradina kod Jajića (Kalesija). Batonov ustanak označio je i definitivno pokoravanje indigenih zajednica u sjeveroistočnoj Bosni – panonskih Breuka i ilirskih Dindara. Nadalje, Imamović detaljno sagledava rimske vojno-političke i ekonomske ciljeve, u koje se uklapa i administrativno uređenje. Uz sveobuhvatnu analizu ranijih istraživanja daje i prijedlog razgraničenja provincija Dalmacije i Panonije (koje predstavlja zamršeno pitanje u antičkoj historiografiji) sljedećim pravcem: „Velika Kladuša – Sanski Most – sjeverozapadni obronci

planine Grmeč – srednji tok rijeke Vrbasa (nešto južnije od Banje Luke) – planina Uzlomec – planina Borja – ušće Usole u rijeku Bosnu (nešto južnije u odnosu na grad Doboj) – planina Ozren (sjeverozapadni i sjeveroistočni padinski predjeli – sjeverni obronci planine Konjuh – sjeverni padinski predjeli planinskog masiva Javornik – planina Udrč – ušće Drinjače u rijeku Drinu (7–8 km južnije od Zvornika), odakle nastavlja prema Srbiji, u pravcu Valjeva.“

Proučavajući *Naseljenost i naselja na tlu sjeveroistočne Bosne*, veoma je korisno što Imamović kroz staništa i naselja u predistoriji ukazuje na prve tragove života u sjeveroistočnoj Bosni, prateći kontinuitet naseljenosti. Analizom narativnih izvora, autorica daje osvrt na indigene zajednice u ovoj regiji: Breuke, Skordisci, Kornakate, koji su pripadali panonskom etničkom kompleksu, i Dindare, za koje, analizom arheoloških nalaza zaključuje da su pripadali ilirskom etničkom kompleksu, a naseljavali srednje Podrinje. Nadalje istražuje dvije administrativne jedinice, odnosno *ager municipium Malvesiatium* i *ager municipium Domavia*, te zaključuje da je ager Malvezacija „obuhvatao cijelo područje oko Skelana, s obje strane rijeke Drine, zatim predjele planine Osat, potom, vjerovatno, visoravan oko Han Pijeska, planinu Borika, područje Višegrada, te sjeverni dio planine Zlatibor kao i krajeve između Bajine Bašte, Užica i Čačka. Domavijskom ageru su većim dijelom pripadali krajevi današnjih opština Bratunac i Srebrenica, kao i mogući predjeli opština Milići i Vlasenica, na bosanskoj strani, te rudonosne oblasti oko Krupnja i Valjeva, s one strane Drine, u današnjoj Srbiji. Linija razdvajanja između ova dva municipija, mogla je biti na rijeci Drini, nešto južnije od naselja

Fakovići (...).“ Autorica na osnovu velikog broja pronađenih arheoloških nalaza na području Zvornika uočava da je ovaj kraj bio izuzetno značajan i kao takav poprilično naseljen u rimsko doba, ali takođe ističe da nije jasno koga su od indigenog stanovništva Rimljani ovdje zatekli. Za razliku od Zvornika, navodi da su u Semberiji, u predrimsko doba živjeli Kelti (Skordisci), a plodnost ovog kraja uticala je i na naseljenost u rimsko doba. Oba ova područja najvjerovatnije su pripadala ageru Sirmija. Bosansku Posavinu su u predrimsko doba naseljavali Breuci i Skordisci, dok značajan broj lokaliteta govori da su ovi predjeli bili poprilično naseljeni i u rimsko doba. U jednom dijelu Bosanske Posavine živjeli su i Kornakati, izdvojeni iz Breučkog saveza. U dijelu naslovljenom Šire tuzlansko područje, Imamović opisuje lokalitete na kojima su pronađeni nalazi iz rimskog doba, ali raspravlja i o Salinesu, koji se ubicira u Tuzlu, te naglašava da je nejasno je li bio u Gornjoj Tuzli ili Tuzli. Uz iscrpnu analizu, konstatuje da je Salines morao imati značajan status. Iznosi i prve podatke o istraživanju rimskog vodovoda u Gornjoj Tuzli, koji predstavlja prvi dokaz o njevoj naseljenosti u rimsko doba. Takođe, prezentuje i podatke o rimskoj cesti na Konjuhu (Kladanj), koja je uz rimski vodovod drugi otkriveni spomenik iz antičkog doba na užem i širem području Tuzle. Bitno je naglasiti da je spomenutim istraživanjima rukovodila autorica ove knjige. Treće poglavlje zatvara sa urbanizacijom, gdje između ostalog donosi pretpostavljenu rekonstrukciju termi, vijećnice, sudnice, foruma i tržnice u Domaviji. To je ujedno prva rekonstrukcija ovih objekata, te zbog toga predstavlja izuzetno veliki doprinos za poznavanje izgleda administrativnog centra, koji

se nalazio na Gradini kod sela Sase (Srebrenica).

Četvrto poglavlje, *Privreda*, navodi nekoliko privrednih grana koje Imamović detaljno proučava. Njihov opis započinje poljoprivredom, odnosno vilama rustikama te naglašava da je zemljoradnja bila razvijena u sjeveroistočnoj Bosni, ali njena djelatnost, usljed nesigurnosti zbog varbarskih prodora, počinje da opada u drugoj polovini IV vijeka. Takođe, i stočarstvo je bilo razvijeno, a tome su pogodovali i predjeli planina Javornika, Konjuha, Majevice, Ozrena i Trebave. U pogledu rudarske djelatnosti, autorica se osvrće na predistorijsko rudarstvo, a potom detaljno analizira istočnobosansku rudonosnu regiju, odnosno šire područje Srebrenice (*Argentaria*). Prati eksploataciju u ovom rudarskom distriktu i reforme koje su se ticala organizacije rudnika i uprave u njima. Ističe da je rudarski distrikt sa centrom u Domaviji obuhvatao krajeve između rijeka Jadra i Drine, kao i predjele zapadne Srbije (rudnike oko Krupnja, i vjerovatno rudnik Crnča). U ovom poglavlju, obrađeni su i kamenolomi i istaknut značaj sige – vapnenca na području Zvornika; Sige u Dardaganima i Banderu (Ostjenak). Opisan je i način vađenja kamena u Dardaganima, odakle je transportovan u Sirmij. Imamović je posjetila ove kamenolome i u knjizi iznijela svoje impresije, posebno za kamenolom jamskog tipa u Dardaganima, u kojem su i danas vidljivi tragovi rimskih radova. Sve ove djelatnosti pratili su zanatstvo (keramičarske, obučarske, klesarske radionice i sl.) i trgovina (kvarcni pijesak, vapnenac, stočarski proizvodi, drvna građa, svjetiljke, staklo, fibule i dr.), koja se odvijala magistralom *Salona – Argentaria – Sirmium*, te rijekama Savom, Drinom i Sapnom.

Tragovi rimskih vojnih jedinica i utvrđenja, tema su petog poglavlja, u kojem se autorica najprije osvrće na legije i auxilijarne jedinice (strane i domaće), koje su boravile na području Bosne i Hercegovine. Napominje da su od druge polovine II vijeka, za nesmetanu eksploataciju srebra na sjeveroistoku Dalmacije, brinule novounovačene kohorte Delmata (*Cohors I milliaria Delmatarum* i *Cohors II milliaria Delmatarum*). Nadalje proučava natpise konzularnih beneficijara (pet legija: *I Adiutrix*, *I Italica*, *V Macedonica*, *X Gemina* i *XI Claudia*), čija stanica je bila u Skelanima kod Srebrenice. Također, prati i gdje su postojala utvrđenja, uz zaključak da ih je najviše bilo na području Zvornika, zbog njegovog strateškog položaja.

S obzirom na nedostatak narativnih izvora o antičkom društvu, autorica, u šestom poglavlju *Društvene prilike*, crpeći arheološki i epigrafski materijal, najviše iz srednjeg Podrinja (gdje su i vršena najobimnija istraživanja), zaključuje da su politička i kulturna romanizacija bile među ključnim faktorima promjena u društvu i društvenim odnosima. Društvo sjeveroistočne Bosne činili su ljudi koji su položajem i bogatstvom gradili privilegovani sloj (senatorski i viteški stalež, te pojedini trgovci i zanatlije), dok je velika većina pripadala kategoriji ljudi koji su bili na drugoj, najnižoj strani društvene ljestvice (rudari, robovi i oslobođenici).

U sedmom poglavlju, *Religija*, Imamović kroz iscrpnu analizu domavijskih nekropola (I–III v.), navodi da tu dominiraju paljevinski grobovi, dok su znatno manji oni sa ritusom inhumacije. Opisuje i nadgrobne spomenike koji su bili zastupljeni u oba ritusa, te naglašava da se oni mogu datirati u razdoblje od II do IV vijeka. Konstatuje da potvrdâ o

poštovanju autohtonih kultova u rimsko doba, na području sjeveroistočne Dalmacije gotovo da i nema, ali čini se da situacija nije bila bolja ni u ostatku provincije, kao ni u Panoniji. Nadalje, autorica ističe koji kultovi su obilježili ovu regiju, kao i gdje su pronađene kasnoantičke grobnice i ranohrišćanske crkve, koje su označile jednu sasvim novu pojavu u rimskoj religiji.

Na kraju, u osmom poglavlju, autorica je sublimirala svoja istraživanja u formi zaključka. Bitno je istaknuti da je Imamović obišla brojne lokalitete, gdje je utvrdila trenutno stanje, neke vidljivi-

ve tragove ili lokalitete koji nisu registrovani u stručnoj literaturi, a imaju arheološki potencijal. Sve to autorica je potkrijepila i fotografijama sa terena, čime knjiga dodatno dobija na vrijednosti. Osim toga, u knjizi se nalaze i ilustracije određenog arheološkog materijala iz kolekcija Muzeja istočne Bosne, Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine i Muzeja u Crvici. To doprinosi da se svi zainteresovani bolje upoznaju sa ovom tematikom, odnosno sveobuhvatnom studijom o antičkoj istoriji sjeveroistočne Bosne – prvoj publikaciji monografskog tipa.

Prof. dr Marijan Premović